

ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ ТИЛ ЎРГАНИШ КЎНИКМАЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ЛИНГВИСТИК - ДИДАКТИК ЎЙИНЛАР

Баходур Баротов

Сурхондарё вилояти, Бойсун туманидаги 7-мактаб ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада ўқувчиларнинг тил ўрганиш кўникмаларини ривожлантиришда лингвистик-дидактик ўйинлар аҳамияти, уни қўллаш миқёси ҳақида сўз юритилган.

Калит сўзлар: лингвистик-дидактик ўйин, ижодий фаолият, кўникма, таълим востаси, мотивация, ижтимойлашиш.

ABSTRACT

This article discusses the importance of linguistic-didactic games in the development of students' language learning skills.

Keywords: linguistic-didactic game, creative activity, skill, educational tool, motivation, socialization.

КИРИШ

Мактаб инсон тилига умумбашарий восита ва билим объекти сифатида муносабатда бўлиши керак. Мактаб ўқувчиларининг ўйин эҳтиёжлари ва ўйнаш истаги маълум таълим муаммоларини ҳал қилиш учун ишлатилиши ва йўналтирилиши керак. Агар ўйин яхлит педагогик жараёнга кирса, таълим воситаси бўлади. Ўйинда бола янги билим, кўникма ва кўникмаларни эгаллайди. Қабул қилиш, эътибор, хотира, фикрлаш, ижодий қобилиятларни ривожлантиришга ҳисса қўшадиган ўйинлар умуман мактаб ёшдаги болани ақлий ривожланишига қаратилган. Яъни тилни ўргатувчи интерактив материаллар, интернет платформаси ва мобил иловалари яратилиб, мактаб ва боғчаларда оммабоп видеодарслардан кенг фойдаланиш йўлга қўйилади. Агар тилларни ҳам ўйинга қориштирган ҳолда ўргатилса, бу тил кўникмаларининг ўзлаштириш самарадорлигини бир неча баробарга оширади. Ўйин боланинг нафақат жисмоний фаоллигини оширади шунингдек рухий тетикликни ҳам шакллантиришга ёрдам беради. Таълим жараёнида эса, тилларни ўзлаштириш учун самарали методлар, интерфаол усуллар ишлаб чиқилмоқда. Шулар

жумласидан, замонавий педагогика учун ўқувчи-ёшларнинг тилларни ўрганишда лингвистик дидактик ўйинлар муҳим аҳамият касб этиб келмоқда.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Мактаб ўқувчиларининг тил ўрганишига оид кўникмаларини ривожлантириш борасида кейинги йилларда бир қатор илмий-методик тадқиқотлар олиб борилди. Жумладан, Ш.Юсупова ва Н.Юлдашева кабилар ўз тадқиқотларида она тилини янги педагогик технологиялар асосида ўқитишни тарғиб қилган. А.Ғуломов, М.Саидов ва Н.Алавуддиновалар эса, она тили ўқитиш орқали мустақил ишлаш, ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантириш методикаси устида изланишлар олиб борган[1].

Болаларни тарбиялаш ва ўқитиш учун дидактик ўйинлардан фойдаланиш олимларнинг асарларида ва кўплаб ўқитувчиларнинг амалий фаолиятида ўз аксини топган. Дарҳақиқат, мактаб таълимнинг ҳар бир педагогик тизимида дидактик ўйинлар алоҳида ўринни эгаллаган ва ҳозир ҳам эгаллаб келмоқда. Ф.Фребел болалар боғчасида тарбия ва тарбия ишининг асоси бўлган дидактик ўйинлар тизимини ишлаб чиқди[2]. У бошланғич таълимнинг вазифаси оддий маънода ўрганиш эмас, балки ўйинни ташкил этиш эканлигини таъкидлади, у педагогика тарихида биринчи марта мактаб ёшдаги болаларни ривожлантириш учун зарур бўлган махсус восита сифатида ўйинни ажратиб кўрсатди.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Дидактик ўйинлар - болаларни ўқитиш ва тарбиялаш мақсадида педагогика томонидан махсус яратилган қоидаларга эга ўйин турларидир. Улар болаларни ўқитишнинг ўзига хос муаммоларини ҳал қилишга қаратилган, аммо шу билан бирга, улар тарбиявий ва ривожлантирувчи таъсир кўрсатади. Мактаб ўқувчиларининг билим фаоллигини оширишнинг самарали усулларида бири бу дидактик ўйин. Ўйин давомида болаликнинг ажойиб дунёси ўқувчилар кирадиган ажойиб фан дунёси билан боғлиқ бўлади. Ўйинни дунёнинг саккизинчи мўжизаси деб аташ мумкин, чунки у жуда катта таълим, ва ривожланиш имкониятларига эга. Ўйин жараёнида болалар атрофдаги нарсалар ва ҳодисалар тўғрисида турли хил билимларга эга бўладилар. Ўйин болаларнинг кузатувчанлигини ва нарсаларнинг хусусиятларини аниқлаш, уларнинг муҳим томонларини аниқлаш қобилиятини ривожлантиради[3].

Маълумки, дидактик ўйинларнинг хусусияти таълимга, ўқитиш ва ўқишга алоқадор масалаларни дарс жараёнида ўйин асосида, унинг қоидаларига мувофиқ олиб боришдан иборат. Шунинг учун ҳам ўтмишдаги ва ҳозирги замон психолог, педагог олимлари ўзларининг илмий тадқиқотларида дидактик ўйинлардан фойдаланиш масаласига жиддий эътибор берганлар. Ўқувчиларнинг ўйин фаолиятида дидактик ўйинларнинг тутган ўрнига психологлар ва педагоглар томонидан шу қадар юқори баҳо берилишига қарамай, бу ўйинлардан қандай фойдаланиш ҳақида умумий тўхтамга келинган эмас. Педагогик тадқиқотларда дидактик ўйинларга муносабат турлича. Бунга ўйинларнинг мураккаблиги ва кўп қиррали эканлиги асосий сабабдир. Айрим муаллифлар дидактик ўйинларни ўқувчиларнинг мустақил ўқув-билиш фаолияти сифатида баҳолайдилар, бошқалари метод, кейингилари эса таълимнинг шакли, деб ҳисоблайдилар.

Ўзбек тилининг изоҳли луғатида «Ўйин кўнгил очар, дам олиш мақсадида қилинадиган эркин ҳаракат ёки машғулот. Бошқалар билан мусобақа қилиш учун маълум қоидалар асосида ўтказиладиган машғулот», деб таърифлаган. Энциклопедик луғатда эса «болалар тарбияси, таълими ҳамда ривожланишида уларни келгуси ҳаётга психологик жиҳатдан тайёрлаш воситаси сифатида муҳим аҳамиятга эга», деб ёзилган[4, 232-б].

Булар ўйин ҳақидаги умумий таърифлар бўлиб, дидактик ўйинларнинг моҳияти ҳақида дидактик атамалар луғатида қуйидагича таъриф берган. «Дидактик ўйин–ўрганилаётган объект ҳодиса ва жараёнларни моделлаштириш асосида ўқувчининг ўқишга бўлган қизиқиши ва фаоллик даражасини рағбатлантирувчи ўқув фаолияти туридир» [2.21].

Педагогик атамалар луғатида эса, «дидактик ўйинлар-таълим олувчиларнинг билим, кўникма, малакаларини ривожлантиришга қаратилган махсус таълимий ўйинлардир» [3.52].

Таълим жараёнида дидактик ўйинлардан фойдаланиш орқали болалар фаолиятининг икки асосий тури: ўқув ва ўйин фаолияти бирлаштирилади. Бунинг натижасида ўқувчиларга таълим бериш ишлари осонлашиб, ўқувчиларнинг ёш хусусиятлари ва ўқув дастури талабларини ҳисобга олиш имкониятлари яратилади. «Ўйин кўп қиррали восита, унинг хусусиятлари ҳақида жуда оз биламиз. Лекин ишонч билан айтиш мумкинки, бу шахснинг ҳар томонлама ривожланишига имкон берувчи мустақил фаолият, жамоани уюштирувчи ва бирлаштирувчи восита, фаолиятнинг бошқа турларини ташкил

этиш методи, завқланиш омили ва фикр олишув йўлидир"[2.36]. Демак, ўйин ҳам фаолият, ҳам восита, ҳам метод, ҳам омил, ҳам йўл сифатида намоён бўлади.

Мактабларда ўйинлардан тўғри фойдаланилса, таълим–тарбия самарадорлиги юксалади ва ўқувчиларнинг фанга бўлган қизиқишлари янада ошади. Ўйин- мустақил таълим сифатида ўқув предметини, бўлимни, мавзунини, тушунчани ўзлаштиришни назарда тутди. Ўйин жуда ҳиссиётга бой фаолият бўлиб, шу сабабли ҳам у болалар ва ёшларнинг тарбиявий ишларида жиддийлик талаб этади. Боланинг ўсиши ва ривожланиши билан ўйиннинг мазмунини ўзгаради, ўйин фаолияти дастлабки босқичларда оддий бўлса, кейинчалик у босқичма-босқич бойиб, такомиллашиб боради. Ўқувчилар ўйинлар орқали фаолиятнинг бошқа турлари меҳнат, **ўқув** манбаларини ўзлаштиришга ўтадилар. Натижада уларнинг ҳаётий тасаввурлари кенгайиб, ижодий фаолияти ўсиб боради.

Ўйинли фаолиятнинг психологик механизми шахснинг ўзлигини намойиш қилиши, ҳаётда ўз ўрнини белгилаши, ўзини-ўзи бошқара олиши ва ўз имкониятига таяниш каби фундаментал эҳтиёжларга асосланиши хусусида бир қанча олимлар ўз фикрларини билдирганлар.

А.Н.Леонтев эса, ўйин шахс ҳаёлотини махсули, унда шахс ҳаёл қилган, лекин амалга ошириши мушкул бўлган қизиқишларининг ҳаёлан воқелик сифатида эрки юзага келиши эканлигини таърифлайди [3]. Демак, мактаб ўқитувчилари ўз фаолиятида ўйинлардан фаол фойдаланишлари зарур. Ўйинларсиз ижодий фаолият бўлмайди, ёки тўла маънодаги таълим амалга ошмайди. Ўйинлар орқали биринчидан, билимлар ўзлаштирилади, иккинчидан, шахслараро ва гуруҳ ичидаги нозик муносабатлар шаклланади.

Таълим жараёнида лингвистик- дидактик ўйинлардан фойдаланиш орқали болалар фаолиятининг икки асосий тури: ўқув ва ўйин фаолияти бирлаштирилади. Бунинг натижасида ўқувчиларга таълим бериш ишлари осонлашиб, ўқувчиларнинг ёш хусусиятлари ва ўқув дастури талабларини ҳисобга олиш имкониятлари яратилади.

Дидактик ўйин нафақат ўқитиш шакли, балки восита ҳам бўлиши мумкин, чунки бу билим олиш ва кўникмаларни шакллантириш манбаи. Бу сизга ўқувчиларнинг билимларини уйғотиш ва сақлаш имконини беради, материалнинг равшанлигини диверсификация қилиш, уни янада арзонроқ қилиш, шунингдек мустақил ишларни кучайтириш имконини беради. Яъни

тилни ўргатишнинг энг самарали ва осон усули бу дидактик ўйинлардир. Болалар учун ўйин мазмунининг ҳеч бир чегараси йўқ[5]. Илк мактаб ёшдаги болалар катталар ҳаётини ҳамма томонларини ўз ўйинларида акс эттира оладилар. Ўйиннинг аҳамияти бола шахсининг ўсиб камолотга этишига таъсир кўрсатишдан иборатдир. Ўйин ҳар бир ёш босқичда боланинг теварак атрофдаги дунёни ва кишилар ўртасидаги муносабатларни билиб олишни ифодалайди. Боланинг моддий дунёга, кишиларга ўз-ўзига муносабати ўзгараётган ўйинда намоён бўлади. Болаларнинг эҳтиёжлари, истак, қизиқишлари бевосита ўйинда ифодаланади. Демак, тил дарсларида турли дидактик ўйинлардан фойдаланиш ҳам уларнинг ижтимоийлашуви, ҳам тил кўникмаларини пухта эгаллашларида энг яхши таълим воситаси вазифасини бажаради.

Лингвистик- дидактик ўйин, мактаб ёшдаги боланинг турли хил ўйинларидан бири сифатида, боланинг шахсиятини, унинг ахлоқий ва иродавий фазилатларини шакллантиришнинг самарали воситаси бўлиб, у дунёга таъсир ўтказиш зарурлигини тушунади. Дидактик ўйинлар туфайли болада мустақиллик, бошланган ишни охиригача ўтказиш қобилияти, ўзини тута билиш қобилияти ривожланади, болалар жамоада ўзаро мулоқот қилишни ўрганадилар, ўзаро ёрдам туйғусини ривожлантирадилар (мусобақа ўйинлари, стол ўйинлари, унда бир нечта болалар иштирок этиши мумкин, масалан, "Расм тўплаш", "Булмасалар", "Лотто", "Домино" ва бошқалар), ўйинлардаги мағлубият ва ғалабани муносиб қабул қилишни ўрганиши мумкин.

Тарбиявий ўйинлар давомида боланинг эришган ижобий натижалари унинг ўзига бўлган ишончини, ўзини ўзи кадрлашини ва муваффақиятга эришиш истагини шакллантиради. Албатта, лингвистик- дидактик ўйиннинг тарбиявий аҳамияти кўп жиҳатдан ўқитувчининг касбий маҳоратига, унинг ёши ва индивидуал хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда боланинг психологиясини билишига, болалар ўртасидаги муносабатларни тўғри услубий раҳбарлигига боғлиқ[6].

Тўғри ишлатилган дидактик ўйинлар болаларда қатъиятлиликни, ҳис - туйғулари ва истакларини бостириш, қоидаларга бўйсуниб қобилиятини шакллантиришга ёрдам беради. Масалан, "Қисмларни уланг, сиз тўлиқ оласиз" Ўйини қатъиятлиликни, концентрацияни ривожлантиради, зукколик ва кузатишни талаб қилади. Кўп ўйинлар мактаб ёшдаги болаларни катталар иши билан таништиради, болалар маълум бир касбнинг хусусиятларини

ўрганадилар. Болалар ўқитувчи билан биргаликда уларга атрибутлар, дидактик ўйинлар ишлаб чиқаришда иштирок этишлари мумкин. Бинобарин, лингвистик-дидактик ўйин орқали жамият учун фойдали бўлган барча ишларга ҳурмат тарбияланади ва унда иштирок этиш истаги тасдиқланади.

Сўз ўйинлари. Ўқув вазифасини ҳал қилиш жараёни ақлий режада, ғоялар асосида ва визуализацияга таянмасдан амалга оширилиши билан фарқ қилади. Шунинг учун сўзли ўйинлар асосан ўрта ёшли болалар билан, асосан катта мактабгача ёшда ўтказилади. Бу ўйинлар орасида болалар боғчалари, ҳазиллар, топишмоқлар, шаклни ўзгартириш билан боғлиқ кўплаб халқ ўйинлари мавжуд бўлиб, уларнинг баъзилари нутқ дизайни тасвири, диалог асосида қурилганлиги ва болалар тажрибасига мазмунан ўхшашлиги туфайли болалар учун мавжуд. Нутқни ривожлантиришдан ташқари, оғзаки ўйинлар ёрдамида эшитиш эътиборининг шаклланиши, ҳиссий кайфият, ақлий операциялар яхшиланади, реакция тезлиги, ҳазилни тушуниш қобилияти ривожланади. Сўз ўйинлари болаларнинг тўпланган тажрибасига, уларни кузатишга асосланган. Бу ўйинларнинг вазифаси - тизимлаштириш ва умумлаштириш. Улар болалар билимларини мустаҳкамлаш ва такрорлаш босқичида қўлланилади ("Чивинлар - учмайди", "Учинчи кўшимча", "Бир сўз билан исм", "Кимга нима керак?" Ва бошқалар).

ХУЛОСА

Лингвистик- дидактик ўйин - бу болаларда мустақил фикрлашни тарбиялашнинг қулай, фойдали, самарали усули. Бу махсус материални, муайян шартларни талаб қилмайди, фақат ўйин тарбиячисининг билимини талаб қилади. Шунинг ёдда тутиш керакки, тақлиф қилинаётган ўйинлар, агар улар керакли методологиядан фойдаланган ҳолда, маълум бир тизимда ўтказилса, мустақил фикрлашни ривожлантиришга ёрдам беради.

REFERENCES

1. Алавуiddинова Н. Она тили дарсларида ижодий фикрлаш кўникмасини шакллантириш методикаси: пед. фан. ном-ди дисс. автореф.ТДПУ. – Т., 2008.– 24 б
2. Муҳиддинова Х. Таълим босқичларида ўзбек тили ўқитилиши узлуксизлигини таъминлашнинг илмий-методик асосларини такомиллаштириш пед. фан. ном-ди дисс. ТДПИ –Тошкент, 2011. -270 б.

3. Саидов М. Ўзбек мактабларининг 5-синфларида она тили таълими жараёнида тафаккурни ривожлантирувчи ўқув топшириқлари ва улардан фойдаланиш методикаси: пед. фан. ном-ди дисс. автореф. ТДПУ. –Тошкент, 2000.– 25 б.
4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати Т;Фан 1976.32
5. Беспалко В.П.Педагогика и прогрессивные технологии обучения М 1195 с 78
6. Афанасьева В.Н. Дидактика для одаренных детей // Одар. ребенок. - 2010. - № 6. - С. 50-55